

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ

УДК 374.7

ОСВІТА ЛЮДЕЙ ПОВАЖНОГО ВІКУ (З ДОСВІДУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ)

Павло Буянов

Бердянський державний педагогічний університет

Анотація:

У статті наголошується, що навчання як спосіб життєдіяльності в епоху стрімких змін знаходить усе більше прихильників серед людей поважного віку. Попит на освіту в цієї категорії громадян надзвичайно різноманітний, унаслідок чого освітня сфера максимально розширює власні можливості. Нині за кордоном спостерігається підвищений інтерес до проблеми навчання людей поважного віку. Вагомим у межах досліджуваної проблеми є накопичений Російською Федерацією значний досвід навчання людей старшого покоління.

Аннотация:

Буянов Павел. Образование людей почтенного возраста (из опыта Российской Федерации). В статье подчеркивается, что обучение как способ жизни в эпоху стремительных перемен находит все больше поклонников среди людей почтенного возраста. Спрос на образование у данной категории граждан очень разнообразный, в связи с чем, собственные возможности образовательной сферы максимально расширяются. Сегодня за границей можно наблюдать повышенный интерес к проблеме обучения людей почтенного возраста. Значительным в пределах исследуемой проблемы является опыт Российской Федерации, накопленный в обучении людей старшего поколения.

Resume:

Buyanov Pavlo. Education of venerable age people (on the experience of the Russian Federation). The article emphasizes that learning as a way of life in an era of rapid change is becoming more and more fans among the venerable age people. The demand for education among this category of citizens is quite varied. Therefore, the education sector maximizes its own possibilities. Today abroad one can observe increasing attention to the problem of elderly people learning. Significant within the research problem is the experience of the Russian Federation accumulated in elderly people learning.

Ключові слова:

люди поважного віку; освіта протягом життя; освітні програми; університет третього віку; моделі роботи.

Ключевые слова:

люди почтенного возраста; образование на протяжении всей жизни; образовательные программы; университет третьего возраста; модели работы.

Key words:

people of venerable age; education through life; educational programs; University of the Third Age; models of work.

Постановка проблеми. Відповідно до статистики, кількість людей поважного віку у світі неупинно зростає, збільшується кількість довгожителів. І цей вік, безперечно, заслуговує на науково-дослідницьку увагу й інтеграцію даних про себе, отриманих різними науками [18], зокрема геронтологією, віковою психологією, медициною тощо, а також педагогікою, що активно розробляє ідеї неперервної освіти.

Увага вчених, які досліджують проблеми навчання людей поважного віку, зосереджується на виявленні «негативних» рис характеру літньої людини: ослаблення пам'яті, уваги; поява хвороб і депресивних станів; переоцінка цінностей, перебудова самосвідомості, виникнення кризових станів різного рівня тощо. Простежується соціальна настанова на певну недостатність, занепад сил, редукцію пізнавальних і освітніх потреб. Відповідно до пенсіонерів часто вживають поняття «заслужений відпочинок». Відпочинок від чого? Від соціально нормованої праці. Але не від процесу інформаційної взаємодії зі світом,

від вільного пізнання, що є атрибутом живого організму [18].

Люди поважного віку є повноправними членами сучасного суспільства, хоча й мають специфічні проблеми. Одна з них – необхідність забезпечення для громадян цієї категорії активної й творчої старості.

Якщо людина не полишає активної життєдіяльності (у всіх її проявах), то вона здатна довго залишатися діяльним суб'єктом, що підсилює її життєві ресурси. Сучасні люди поважного віку не бажають старіти, вони прагнуть жити в оточенні близьких, жити цікаво, бути шанованими. Оновлення знань у літніх людей змінює образ життя, культуру споживання, ставлення до захворювань і втрати деяких функцій.

У всьому світі точиться боротьба за те, щоб люди третього віку не були приреченими на пасивний образ життя. Учені доводять, що довголіття й фізична міцність тіла взаємозумовлені й залежать також від активної участі людей в освітній діяльності [13].

Нині за кордоном, зокрема в Російській Федерації, спостерігається підвищення інтересу

до проблеми навчання людей поважного віку. У Росії розвиток цього освітнього напрямку має певні особливості, пов'язані з соціально-економічними трансформаціями й відповідними змінами на ринку праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз філософської, психологічної, соціологічної й педагогічної літератури показав, що сьогодні Російською Федерацією накопичений певний дослідницький матеріал з проблем освіти людей поважного віку.

Літній вік як повноцінний етап розвитку людини вивчався такими вченими, як М. Александрова, М. Єрмолаєва, О. Краснова, А. Лідерс, О. Хухлаєва та ін. Особливості освіти дорослих і літніх людей розкриті в працях О. Агапова, М. Левіна, В. Сластьоніна та ін. Окремі напрями соціально-педагогічної роботи з літніми людьми вивчали В. Фокін, Н. Щукіна та ін. Психологічні особливості цього віку проаналізовані О. Красновою, А. Лідерсом, С. Максимовою, О. Хухлаєвою та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є вивчення особливостей освіти людей поважного віку в Російській Федерації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вагомим у межах досліджуваної проблеми є накопичений Російською Федерацією значний досвід у навчанні людей старшого покоління.

Навчання як спосіб життєдіяльності в епоху стрімких змін знаходить усе більше прихильників серед літніх людей. Обмеження доступу до інформації, варіативність і «ненадійність» засобів масової комунікації, звичка «бути в курсі» спонукає старше покоління до пошуку джерел знань, які допоможуть адаптуватися до нових реалій [19, с. 173].

Попит на освіту в цієї категорії громадян є надзвичайно різноманітним, унаслідок чого освітня сфера максимально розширює власні можливості в контексті освіти всіх дорослих – як тих, хто працює, так і тих, хто вийшов на пенсію [14, с. 104].

Н. Єрмак [6] зауважує, що для жителів Росії характерна залежність від стереотипів і соціальних ролей, які їм нав'язує суспільство. Підкреслимо, що лише завдяки навчанню літні люди можуть розвивати власний інтелект і руйнувати стереотип про покоління третього віку.

Аналіз наукових джерел і вивчення практичного досвіду [2, с. 7] дають підстави для виділення таких сфер інтересів людей поважного віку: правові знання, медичні, економічні, екологічні, психологічні, філософські й релігійні, практичні, науково-популярні й громадські знання, знання зі сфери

людських взаємин і моральних проблем, прикладні знання тощо.

Сучасний російський дослідник А. Павлов [5] визначає такі позитивні особливості третього віку:

- глибока схильність до логіко-споглядального усвідомлення змісту важливих аспектів соціального буття;

- більш раціональне використання фізичного й духовного потенціалу;

- переорієнтація світоглядних настанов на неминущі категорії моралі, загальнолюдські принципи гуманізму й перехід до коеволюційного типу світогляду;

- альтруїстичне прагнення передати власний багатий соціальний досвід і знання молодим поколінням;

- стабілізуюча роль старшого покоління в процесах соціального буття.

Зростання чисельності людей третього віку зумовило появу двох проблем, тісно пов'язаних між собою:

- необхідність більш активного використання творчих можливостей літніх людей, їх життєвого і професійного досвіду;

- створення умов для збереження життєвої активності, почуття власної значущості у людей цієї вікової групи.

Старіння варіативно, тому способи продовження освіти в цьому віці мають відповідати властивостям варіативності й обмеженим можливостям передбачення цього ефекту.

Люди літнього віку потребують застосування різних методів під час навчання. Отже, викладачам, які працюють з людьми поважного віку, необхідно вміти активно використовувати в навчанні знання й досвід дорослих студентів. Доцільно підкреслити, що можливість поділитися досвідом завжди має бути одним з освітніх елементів літніх людей. Визнання багатства їхнього досвіду й використання його під час навчання дає змогу літнім людям навчатися з більшим задоволенням [3, с. 119].

Для повноцінної освіти людей третього віку необхідні спеціально розроблені навчальні програми, які враховують розмаїття освітньої мотивації слухачів, їх гендерні й культурні особливості, попередній життєвий і освітній досвід. Необхідно переосмислення ролі керівника (педагога), який здатний зробити свого слухача активним, самостійним у розв'язанні власних проблем [11].

Освітні програми для літніх людей можуть мати найрізноманітніші форми й зміст. Важливо спиратися при цьому на сприйняття старіння як етапу еволюції людини, що має власні ресурси, а також розглядати людину поважного віку як суб'єкта освіти. Вибір освітніх програм повинен

засновуватися на моніторингу потреб літніх людей, які мають необхідність в освітніх послугах [12].

Соціальна активність представників цієї вікової групи, їхні знання й досвід, здатність до сприйняття нового дають підстави твердити, що система освіти літніх людей володіє великим потенціалом.

Сучасний російський учений-практик Г. Овчинников [16] так визначає специфіку освітніх програм, адресованих літнім людям:

- сприяти більш активному входженню людей третього віку в політичне, економічне життя міста, регіону;

- сприяти інтеграції літніх людей у культурно-освітній простір;

- надавати допомогу в соціальній і психологічній адаптації, подовженні творчої й фізичної активності літніх людей, у передачі досвіду, зміцненні здоров'я;

- сприяти розумінню й усвідомленню подій сучасності;

- забезпечувати рольове навчання, яке допомагає літнім людям долати кризові ситуації, пов'язані з переходом у новий соціальний статус;

- сприяти реалізації культурно-освітніх запитів, які характерні для певної групи слухачів.

Г. Овчинников [16] виділяє два основні напрями життєвих орієнтацій літніх людей – два образи життя й два способи старіння: ідеологія активного занурення в сучасне життя та ідеологія пасивного пристосування до нього (психологія «доживання»). Отже, фахівці, які розробляють освітні програми для людей поважного віку, мають спиратися на життєві орієнтації останніх, трансформуючи їх у потужний стимул отримання інформації.

На думку Б. Бім-Бада [1], надзвичайно важливо навчити літніх людей шукати й знаходити докази цінності свого життя.

Російський педагог О. Данильченко [4] наводить такі форми залучення літніх людей до освітнього процесу. По-перше, людина третього віку завжди може стати студентом навчального закладу. Жодних вікових обмежень немає. Найбільш поширеною формою залишається самоосвіта, орієнтація на духовну культуру, самопізнання. До основних джерел належать: читання книг, преси, перегляд кінофільмів, спілкування. Недоліком такої форми навчання є те, що рівні індивідуальної та духовної самореалізації окремих людей значно відрізняються. Наступна форма освіти людей поважного віку, яка нині активно розвивається, – спеціальні програми для літніх людей. Наприклад, Вища народна школа для літніх людей у Санкт-Петербурзі, що

відкрита при інституті освіти дорослих РАО за підтримки міських і громадських організацій. Головний принцип Вищої народної школи – вільний вибір, вільне відвідування будь-яких заходів і активна участь у них.

У Челябінську освітню роботу з літніми людьми проводить «Бюро літньої людини», відкрите на базі Інформаційно-навчального центру «Знання». Особливостями реалізації цього проекту є те, що в ньому вперше почали використовуватися можливості художньої творчості як інструменту, що покликаний забезпечити активне залучення літніх людей до суспільного життя. Педагогічна підтримка соціальної активності літніх людей здійснюється за допомогою засобів художньої творчості. Організатори навчальних заходів мету занять вбачають у підвищенні якості життя літніх людей шляхом розвитку й реалізації творчих здібностей у процесі життєдіяльності [10].

З 2002 року функціонує Народний факультет у Новосибірському державному технічному університеті, головними завданнями якого є:

- успішна адаптація до сучасних умов життя;
- оволодіння сучасними освітніми технологіями та їх використання;
- формування принципів здорового способу життя в поважному віці [4].

Денна форма освіти користується значним попитом: щороку конкурс – понад дві людини на місце [4].

У Санкт-Петербурзі в 2002 році була реалізована програма Університет літніх «Срібний вік», розрахована на людей віком від 55 років, метою якої є розв'язання ключових проблем, з якими стикається будь-яка літня людина. Освітня діяльність цього закладу передбачає:

- вияв активності під час вибору дисциплін навчання;
- шанс виявити ініціативу;
- удосконалення й розвиток творчих здібностей і допитливості;
- оволодіння новими сферами діяльності, які відповідають сучасності й нинішнім потребам літніх людей;
- можливість брати активну участь у соціальному житті держави [4].

У Кузбасі, за підтримки регіональної влади, розроблені й реалізовані соціально значущі освітні проекти, спрямовані на підвищення якості життя літніх людей у сучасному інформаційному суспільстві: «Школа третього віку», «Пенсіонер он-лайн», «Зрозумілий Інтернет» тощо [17].

Важливу роль в освіті літніх людей відіграють університети третього віку, де вони навчаються, оволодівають новими знаннями, складають іспити, отримують дипломи.

Ретельне вивчення цього питання дає змогу навести декілька типових прикладів.

В он-лайн-університеті на базі НДУ ІТМО (Національний дослідницький університет інформаційних технологій, механіки та оптики) розвивається проект навчання літніх людей, завданнями якого є: формування інформаційної культури старших поколінь у Росії; створення системи якісної й доступної дистанційної освіти для дорослих; подолання інформаційної нерівності й соціально-культурної виключності літніх громадян. Діяльність таких університетів декларується як нова форма роботи з літніми людьми засобами створення просвітницьких, навчальних курсів, творчих майстерень, засвоєння різних навчальних програм. У Невському районі Санкт-Петербурга літнім людям пропонується навчання протягом трьох семестрів з широким колом освітніх курсів: «Мистецтво бути громадянином», «Жити екологічно», «Християнство. Історія і традиції», «Фінансова грамотність», «Журналістика», «Фотографія як образ думки», «Сам собі режисер: робимо кіно», «Видавнича діяльність», «Музика поруч з нами», «Англійська мова», «Німецька мова», «Живопис і малюнок», «Народна лялька», «Декупаж». В Архангельську заняття з літніми людьми проводять викладачі університету, магістранти, студенти-волонтери. Вони навчають слухачів основ комп'ютерної, правової, фінансової грамотності, правильного харчування, проводять літературні вечори, заняття хору [18].

У Самарі функціонує університет для літніх людей, освітня програма якого складається з двох етапів: «Перехідний вік», «Навчання спеціалізації». На етапі «Перехідний вік» студентам читають лекції з психології перехідного віку, психології й педагогіки сімейного життя, з екології, здорового образу життя та юридичних питань. На другому етапі студенти отримують можливість самостійно обрати спеціалізацію подальшого навчання за одним з 4-х напрямів: краєзнавство, психолого-педагогічна робота з дітьми, здоровий образ життя й комп'ютерна грамотність [4].

Навчання в подібних закладах дає можливість літнім людям знайти нові способи застосування на практиці власного життєвого й професійного досвіду, сформуванню культуру навчання, культуру активності й прийняти себе в «поважному віці».

Г. Овчинников [16] наголошує на важливості використання індивідуального підходу під час роботи з людьми поважного віку, що зумовлено розмаїттям їхніх інтересів і особистих проблем. Особливе місце в роботі з літніми людьми, на думку вченого, посідає автобіографічний метод, метою якого є те, щоб кожна людина

третього віку, спираючись на власну біографію як індивіда й представника свого покоління, намагалася б знайти новий сенс життя, нові можливості.

Людям, близьким за віком і життєвим досвідом, найчастіше буває легше зрозуміти один одного. У цьому плані підготовка літніх мультиплікаторів-педагогів для роботи з літніми учнями здатна виконати багато психолого-педагогічних завдань педагогічної підтримки. Люди поважного віку допомагають один одному в освіті, проводять «круглі столи», зустрічі, бесіди, семінари. Можна вказати на високе емоційне піднесення мультиплікаторів, їхню сильну мотивацію, спрямовану на використання здобутих знань для формування в літніх людей здатності до самореалізації, до зміни їхнього статусу в місцевому співтоваристві. Важливими є і ті зміни, що відбулися в образі «Я», у внутрішньому стані людей поважного віку, які беруть участь в освітньому процесі. До них належать такі позитивні особистісні зміни, як: упевненість у собі й власних силах, зростання самооцінки й самоповаги, оптимістичне сприйняття життя [15].

Досить важливим є виявлене російською дослідницею Т. Кононігіною [9] позитивне ставлення літніх студентів до навчання з молоддю: вони прагнуть ділитися з молодими людьми власним досвідом і зрозуміти їхній світ, узяти з нього корисні для себе знання. Варто визнати, що це може бути корисним для обох поколінь, оскільки дасть можливість налагодити контакти між ними, здійснити більш продуктивний обмін досвідом.

Наукові пошуки у сфері вивчення моделей роботи з людьми поважного віку свідчать, що в російській педагогічній науці виділяють декілька таких моделей [8]:

– ракурсна модель, що спрямована на розвиток освітньої активності за рахунок використання відомих життєвих стратегій, вчинків, тлумачення актуальних проблем сьогодення шляхом використання вражень, спогадів минулого;

– адаптаційно-компенсаційна модель, в основі якої – взаємодія особистості або соціальної групи з соціальним середовищем, у процесі якої узгоджуються вимоги й сподівання її учасників;

– модель навчання між поколіннями, що спирається на спільне навчання різних поколінь, під час якого учасники освітнього процесу взаємодіють між собою, навчаються один в одного;

– еволюційна модель, яка може використовуватися для забезпечення організації суспільної діяльності, розвитку громадянської активності, ініціативи;

– компетентнісна модель, в основі якої – теорії компетентності та продуктивної діяльності. Необхідно навчити людей поважного віку аналізувати суспільні процеси, доходити висновків і формулювати пропозиції, виявляти активність, під час якої будуть залучені всі наявні й потенційні ресурси літньої людини, її мудрість, досвід;

– комунікативна модель. Значна кількість людей поважного віку головним мотивувальним фактором освіти вважає розширення можливостей спілкування. Комунікативна модель спрямована на розв'язання такої проблеми, як нейтралізація самотності;

– кваліфікаційно-рольова модель освіти, що орієнтована на підвищення кваліфікації літніх співробітників, здобуття нової спеціальності, освоєння інформаційних технологій, а також нових суспільно значущих соціальних ролей.

Висновки. Вивчення досвіду навчання людей поважного віку в Російській Федерації дало змогу дійти висновку про те, що воно має здійснюватися в руслі особистісно-орієнтованого підходу, якому притаманні варіативність шляхів здобуття освіти; свобода вибору учнями змісту навчання; залежність змісту освіти від інтересів і потреб учнів; індивідуальний підхід до навчання.

Саме тому ми вважаємо за необхідне на основі державних, суспільних, комерційних ресурсів стимулювати соціальну активність громадян поважного віку, розвивати організаційно-правові основи стимулювання, розвитку й удосконалення форм і методів підвищення соціальної активності літніх людей, розширювати можливості для їхньої освіти.

Список використаних джерел

1. Бим-Бад Б. М. Геронтогика [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=47&binn_rubrik_pl_articles=75 (19. 09. 2016).
2. Бурцева И. В. Актуализация человеческого потенциала лиц пожилого возраста как результат самообразовательной деятельности / Бурцева И. В. // Проблемы и перспективы развития образования: материалы междунар. науч. конф. (г. Пермь, апрель 2011 г.). – Т. II. – Пермь : Меркурий, 2011. – С. 164–166.
3. Высоцкая И. В. Модели и технологии обучения людей пожилого возраста: анализ отечественных и зарубежных подходов / И. В. Высоцкая, А. М. Митина // Известия Волгоградского государственного технического университета. – 2010. – № 8. – С. 118–122.
4. Данильченко О. О. Университет третьего возраста [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.scienceforum.ru/2015/pdf/12190.pdf> (19. 09. 2016).
5. Демидов В. П. Старость как социально-философский феномен: дис. ... канд. пед. наук : 09.00.11 / Демидов Владимир Павлович. – Н. Новгород, 2005. – 223 с.
6. Ермак Н. А. Научно-теоретические основы педагогической поддержки в геронтообразовании / Ермак Н. А. // Известия ВГПУ. – 2008. – № 1. – С. 133–136.
7. Ключарев Г. Непрерывное образование в трансформирующемся российском обществе / Г. Ключарев, Е. Огарев. – М. : Росспэн, 2002. – 197 с.
8. Кононыгина Т. М. Геронтогика (пособие для тех, кто занимается образованием пожилых людей) / Т. М. Кононыгина. – Орел, 2006. – 166 с.
9. Кононыгина Т. М. Геронтообразование: навстречу потребностям пожилых / Т. М. Кононыгина // Непрерывное образование в политическом и экономическом контекстах. – М. : ИС РАН, 2008. – С. 248–273.
10. Креативность и пожилые: возможности образования: материалы регионального семинара (Челябинск, 19–23 ноября 2001 г.). – Челябинск : Полисервис, 2001. – 68 с.
11. Кукуев А. И. Андрагогический подход в педагогике / А. И. Кукуев. – Ростов-на-Дону : ИПО ПИ ЮФ, 2009. – 328 с.

References

1. Bim-Bad, B. M. *Gerontogics*. Retrieved from : http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=47&binn_rubrik_pl_articles=75 [in Russian]
2. Burtseva, I. V. (2011). The actualization of human potential of older persons as a result of self-educational activity. *Problems and Prospects of Education Development: Proceedings of the International Scientific Conference (Perm', April 2011)*. Vol. II. Perm' : Merkurii, 164 – 166. [in Russian]
3. Vysotskaia, I. V., Mitina, A. M. (2010). Models and technologies of teaching the elderly: an analysis of domestic and foreign approaches. *Izvestiia Volgogradskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta*, 8, 118 – 122. [in Russian]
4. Danilchenko, O. O. *Third Age University*. Retrieved from : <http://www.scienceforum.ru/2015/pdf/12190.pdf> [in Russian]
5. Demidov, V. P. (2005). *Old age as a social and philosophical phenomenon: thesis for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences : 09.00.11*. N. Novgorod. [in Russian]
6. Yermak, N. A. (2008). Scientific-theoretical bases of pedagogical support in geronto-education. *Izvestiia VGPU*, 1, 133 – 136. [in Russian]
7. Kliucharev, G., Ogarev, Ye. (2002). *Lifelong education in a transformed Russian society*. Moscow : Rosspen. [in Russian]
8. Kononygina, T. M. (2006). *Gerontogics (guide for those involved in the formation of the elderly)*. Orel. [in Russian]
9. Kononygina, T. M. (2008). *Geronto-education: to meet the needs of the elderly*. In : *Lifelong education in political and economic contexts*. Moscow : IS RAN, 248 – 273. [in Russian]
10. *Creativity and the elderly: education opportunities: proceedings of the regional seminar*. Cheliabinsk, 19–23 November 2001. Cheliabinsk : Poliservis. [in Russian]
11. Kukuiev, A. I. (2009). *Andragogical approach to pedagogy*. Rostov-on-Don : IPO PI YUF. [in Russian]
12. *International project "Empowering the participation of elderly people in social and political processes of democratic development in Russia"*. Retrieved from : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-412214.html?page=3> [in Russian]
13. Mitina, A. M. (2004). *Additional adult education*

12. Международный проект «Расширение возможностей участия пожилых людей в социальных и политических процессах демократического развития России» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rudocs.exdat.com/docs/index-412214.html?page=3> (19. 09. 2016).
13. Митина А. М. Дополнительное образование взрослых за рубежом: Концептуальное становление и развитие / А. М. Митина. – М. : Наука, 2004. – 304 с.
14. Некрасов С. Н. Как образовать взрослых. Андрагогика как наука / С. Н. Некрасов. – Екатеринбург, 2006. – 222 с.
15. Образование в пожилом возрасте: расширение пространства жизни: материалы международной конференции (Новосибирск, 18-22 ноября 2002 г.). – СПб. : «А.В.К. – Тимошка», 2002. – 80 с.
16. Овчинников Г. А. Образование и просвещение пожилых людей в системе непрерывного образования «обучение в течение всей жизни» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : znanie.org/Projects/Age3/Krasnoyarsk/Ovchinnikov1.doc (19. 09. 2016).
17. Панина Т. С. Использование информационно-коммуникационных технологий в непрерывном обучении людей «третьего возраста» / Т. С. Панина, Н. В. Павельева // Профессиональное образование в России и за рубежом. – 2014. – № 3 (15). – С. 51–54.
18. Роботова А. С. Люди третьего возраста как субъекты непрерывного образования: методология и основные направления изучения [Электронный ресурс] / А. С. Роботова // Непрерывное образование: XXI век. – Выпуск 4(8), 2014. – Режим доступа : <http://lll21.petrus.ru/journal/article.php?id=2643> (19. 09. 2016).
19. Шкатова Л. А. Массовые формы просвещения пожилых / Л. А. Шкатова, В. С. Сапрыкина // Образование взрослых для новой России : материалы международной конференции (Москва, 21-22 мая 2004 г.) / Сост. О. В. Агапова, Г. Н. Лобанова. – СПб. : Тускарора, 2004. – С. 173–175.
- abroad: Conceptual formation and development.* Moscow : Nauka. [in Russian]
14. Nekrasov, S. N. (2006). *How to educate the adults. Andragogy as a science.* Yekaterinburg. [in Russian]
15. *Education in old age: the expansion of living space : Proceedings of the International Conference, Novosibirsk, 18–22 November 2002.* SPb : «A.V.K. – Timoshka». [in Russian]
16. Ovchinnikov, G. A. *Education and awareness of elderly people in lifelong education, "education through life".* Retrieved from : znanie.org/Projects/Age3/Krasnoyarsk/Ovchinnikov1.doc [in Russian]
17. Panina, T. S., Pavelieva, N. V. (2014). The use of information and communication technologies in lifelong learning of "the third age" people. *Professional'noe obrazovanie v Rossii i za rubezhom*, 3 (15), 51 – 54. [in Russian]
18. Robotova, A. S. The people of the third age as subjects of lifelong education: methodology and main directions of study. *Lifelong education : XXI century.* Issue 4 (8). Retrieved from : <http://lll21.petrus.ru/journal/article.php?id=2643> [in Russian]
19. Shkatova, L. A. (2004). The mass forms of education for the elderly. *Adult Education for a New Russia : Proceedings of the International Conference, Moscow, 21 – 22 May 2004.* SPb : Tuskarora, 173 – 175. [in Russian]

Рецензент: Аніщенко О.В. – д.пед.н., професор

Відомості про автора:

Буянов Павло Георгійович
smallest@ukr.net

Бердянський державний педагогічний університет
вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ, Запорізька обл.,
71100, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1615>

*Матеріал надійшов до редакції 23. 09. 2016 р.
Прийнято до друку 23.10.2016 р.*

Information about the authors:

Buyanov Pavlo Heorhiiovych
smallest@ukr.net

Berdyansk State Pedagogical University
4 Shmidta St., Berdyansk, Zaporizhia region,
71100, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i17.1615>

*Received at the editorial office 23. 09. 2016.
Accepted for publishing 23.10.2016.*